

Valachia thaj Moldova

Petre Petcut

Thanjaripen and-i Rumunia | Slobodipen thaj robija | Sar sas posibilo i robija? | O legalo statuso le romengo and-i robija | Thamipen/legislacia | Aspekturja andar o robikano trajo | O astaripen le emancipaciako | Emancipacia le romengi xulajarde le khangerjatar. O akto andar 1847 | O agor le robijako

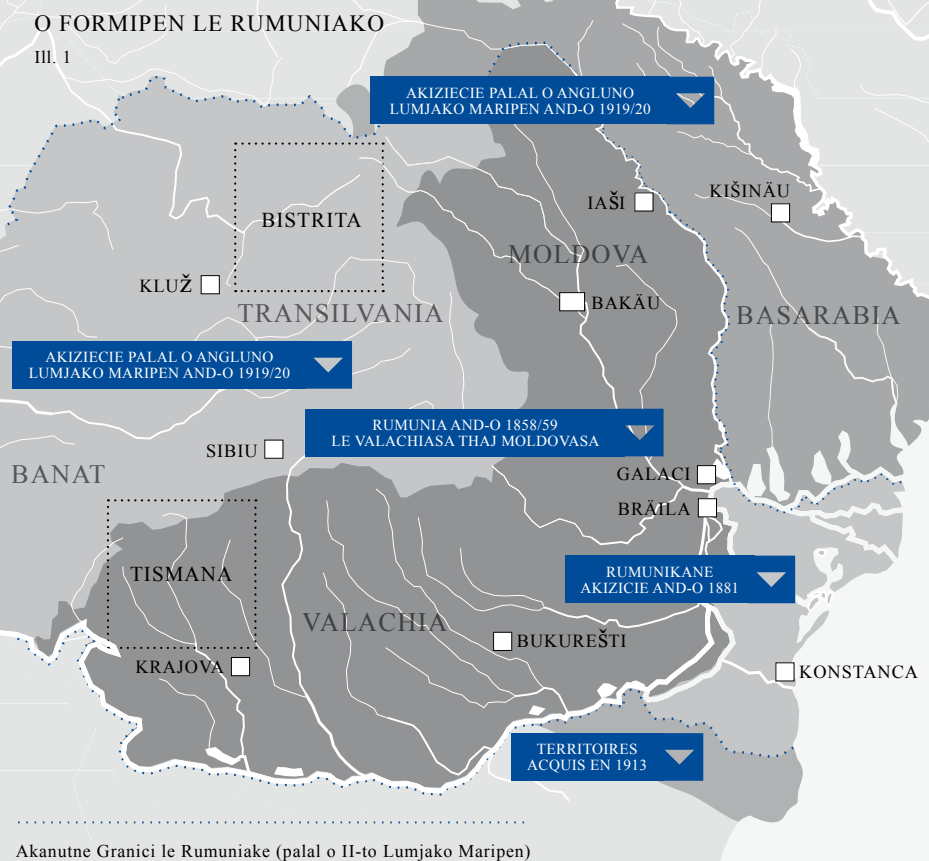
➤ *Na sar and-aver Evroputne regionura, e roma andar i purani Valachia thaj Moldova (akanutni Rumunia), živisarde sar roburja panž šela beršenge. And-o maškar le 19-to šeliberšesko, kana i robija sas oficial phagli, jekh baro numero romengo mukle o them thaj geletar kring i Maškarutni thaj Ratutni Evropa, thaj karing i Amerika.*

ANGLOALAV

I istoria le romane migraciaki and-i Evropa phagla pes zuraes vaš kodo-la roma save aresle and-e rumunikane phuvja andar e Telutne thaj Divesutne Bare-plaja Karpaci. E roma save aresle and-i Valachia thaj Moldova and-i dujto dopaš le 14-to šeliberšeski sas thode zorasa and-i sklavia thaj robija panž šeliberša, thaj lengi istoria prinžarda jekh paruvipen komparabilo numaj le sklavipnasa le afro-amerikanikane populaciako andar e Unisarde Thema.

“E ciganja šaj te biandjon numaj roburja; sarkon so si biando andar jekh daj roba musaj si vi vov robo...”, phenel jekh kodo andar Valachia k-o anglunipen le 19-to šeliberšesko. E roma sas xulajarde le Principestar (sar “themeske roburja” – “tigania domnesca”), le monastirjendar thaj individualo manušendar. Te kines, te bikines thaj te des saste familie roburjenge sas jekh uzualno praktika maškar e xulaja/proprietarja, saven sas len biphangle xakaja/čačipena pe pengere roburja. De fakto, e roburjenge xulaja šaj kerens sa so kamenas von penge roburjenge, vi te mudaren len.

Karing o maškar le 19-to šeliberšesko, jekh slobodipnasko miškopen vazdel pes maškar e intelektualura andar e dunavikane Principatura, thaj i figura le “ciganoski” resel sa maj

but and-e artikolura, poemura, literatura thaj dramaturgia. Sar areslo pes ki emancipacia le roburjengi, vazdinili – thaj vazdinjol vi avdives – i problema lenge integraciaki and-o socialo thaj ekonomiko trajo andar i Rumunia.

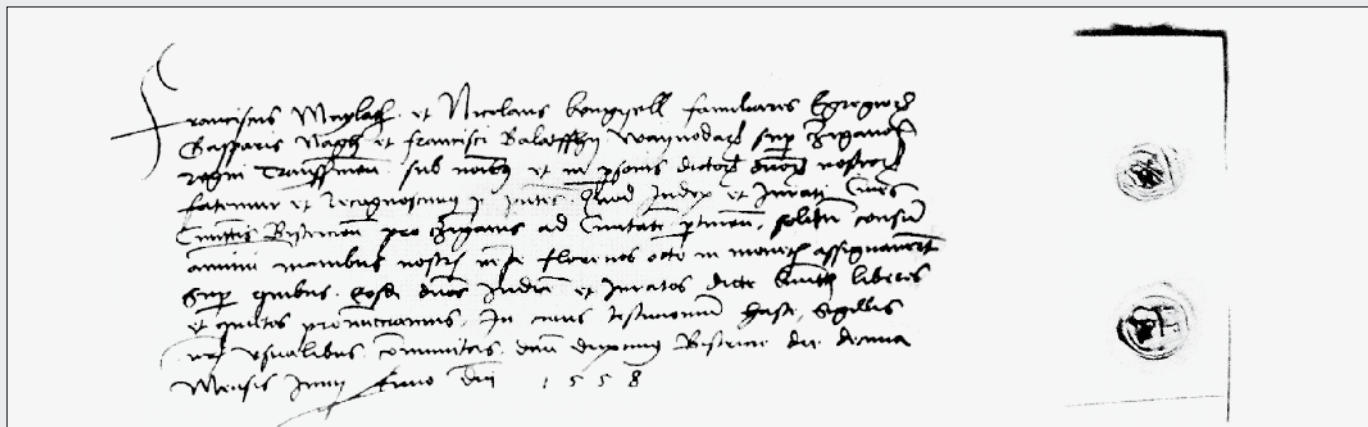
Vurme le robijakere ačhile and-i memoria le purane xulajengi thaj lenge roburjengi, thaj i perioda le robijaki mekla marka p-e relacije maškaral e avinde manuša kadale duje socialo kategorienge andar amare divesa.

Thanjaripen and-i Rumunia

Slobodipen thaj robija

Sar sas posibilo i robija?

O legalo statuso le romengo and-i robija

III. 2

Akto bikinipnasko jekh gruposko romane roburjengo, 1558

(katar Hancock 2002, p.22)

III. 3

Auguste Raffet, "Famille tsigane en voyage en Moldavie"

(Romani familia phirindoj and-i Moldova), 19 July 1837

STEFAN RAZVAN, ROM THAJ RAJ LE MOLDOVAKO.

E misala/ekzemplura kana e roma resle te nakhen perdal e socialo bariere thaj te oven len lachi pozicia and-i publiko struktura le principaturengi si maj but jekh eksepcia de sar jekh regula. O kazo le Stefan Razvanosko savo areslo princo isi but prinžardo. Isi verver versie dikhindoj leski origina. Palal nesave andar lende, vov sas o čhavo jekhe rumunikane žuvljako, jekh serva, thaj lesko dad sas jekh rom robo k-o raj Mihai Viteazul le Valačhiako. Palal aver ver-

sie, prinžarde and-i literatura, vov sas o čhavo jekhe romane robako le princoski le Valachiako thaj lesko dad sas biprinžardo, probabil jekh baro oficalo reprezentanto vjekhe varesave dinastiako andar o principato. Sar čhavo, o Stefan sas robo k-o Anastasi, o mitropolit le Moldovako and-e 1572-1578, savo dia les jekh lachi edukacia thaj maj pala' kodo o mitropolit puterda les andar i robija. O trajo le Stefan Razvanosko sas turbulento. Vov areslo bojari (kontrar e Maškarutne thaj Ratune Evropake, and-i Valachia thaj Moldova, sar vi and-i sasti ortodokso lumja, kaj i aristokracia na sas jekh zurales sukcesionjaki kategorija, kadaja sas posibilo), vov areslo funk-

THANJARIPEN AND-I RUMUNIA

I angluni indisputabilo evidenca le romengi k-o- uprunipe/nord le Dunavosko si, sajekh, i angluni evidenca le robijaki. And-o 1385, o Dan o I-to, vojevodo le Valachiako, prinžarel/konfirmisarel o xulaipen (i proprieteta) dino le monastirake Somnal Maria, katar Tismana, ande savo si vi 40 "sālaše" (jekh alav kaj avel andar i xoraxani čhib, savo sikavel familie vaj komunitetura cexrenca) "aciganjenge" ("cigani").

Jekh donacia 300 "sālašurengi" "ciganjengi" sas kerdi karing i monastira Kozia and-o 1388 e rajestar Mirča o Phuro. Dokumentaro evidenca vazdel pes palal e avinde dekada. E roma roburja le monastirake/khangerjake Tismana si liparde ande sare dokumentura save konfirmisaren lenge xulaipnata/posesie, ži and-o 17-to šeliberš.

Jekh akto diipnasko andar 2 august 1414, dino and-i Sučava, Moldova, liparel e Aleksandros o Lačo, savo del e Toaderes o Tiknoro, sar potinipen leskere "pakivale butjake", jekh gav pašal o pani Jeravat savo thavdel and-o Bārlad, maj precizo kaj o "Lie" thaj e "Tiganestii" sas "cnezi" (thaneske xulaja). E istorikura dikhen kadava dokumento sar i anglutni indirekto evidenca le romengi and-i Moldova, thaj jekh dokumento andar 8 July 1428 sar i anglutni direkto evidenta. Ande kadava palal, o vojevodo Aleksandro o Lačo del e monastirake Bistrita 31 "cheljadi" (jekh alav avilo andar e slaviko čhibja, saves isi les o mandaipen "sālaš") "ciganjenge".

SLOBODIPEN THAJ ROBIJA

Varesa istorikura patjan ke e rumunura lile i institucia le robijaki katar lenge perutne, e tatara. Kadala palal ačaral

kerenas roburja le astarden andar o maripen, jekh phendli/destino savo dukhavda bute rumunuren, thaj viceversa: and-o 1402, o Aleksandro o Lačo dia le monastirake Moldovita štar familie tatarengere sar roburja. Ama i robija sas prinžadi and-o regiono but anglal te aven e roma.

E istorikura patjan le, ande lengi migracia katar i Grecia thaj Bulgaria karing i Maškarutni thaj Ratuni Evropa, jekh baro numero romengo nakhle perdal i Valachia thaj pala' kodo perdal i Moldova. Athe musaj ke sas jekh anglutni perioda kana e roma andar kadaja aria sas sloboda. And-i Valachia, o dokumento andar 1385 le vojevodosko Dan o I-to na phenel amenge khanč anda' lengo statuso anglal kadaja donacia. And-i Moldova, e anglune/rano dokumentura keren referencia k-e roma sar "cnezi" (xulaja gavengere, tikne nobilurja; ake, slobodo manuša); and-o kazo le Transilvaniako, e roma

III. 3 (katar Hancock 2002, p.28)

III. 4

Somnakuno panero ("rudari"/"aurari"/"bājaši") k-i buti. Čitro, karing 1850 (katar Gronemeyer / Rakelman 1988, p.125)

cioneri le raipnasko, sas bičhald diplomatiko misiasa k-o Istanbul, palal kodoja gelo k-i "Zaporožskaia Seč" (jekh independento grupo kazačjengo p-o teritoriumo le akanutne Ukrainako), reslindoj "hatman" (šerutno le kazčikane forcengo), kerda p-o serviso and-i Polskaki armija, teel o thagar Sigismund o III-to Batory, sar kolonelo/polkovniko thaj ovindoj les jekh nobiliaro titlosa, thaj boldinilo and-i Moldova kašte resel komandanto le personalo gardako le princoski Aron Tiranul. And-o andruno čhingaripen andar Valachia thaj Moldova, andar 1595, o Stefan Razvan dia tele le princos Aron Tiranul thaj bešlo ande lesko than panž čhona (andar o aprili ži

and-o august 1595), ažutipnasa katar i Polska/Polonia. Kana marda pes le xoraxane armijasa and-i Valachia, vov vižavdja/lia e forura Bukureštjo, o Giurgiu (Džurdžu), i Braila, thaj phabarda e forura Targoviste thaj Ismail. Ande kodoja vrama, o bojari Ieremia Movila sas thodo princo le Moldovako, sa kadja, polšikane ažutipnasa. O Stefan Razvan boldinilo and-i Moldova, ama and-o 14 decembra 1595 vov sas mardo, and-o maripen katar Areni, le jekh-kerde armijendar le thagareske Sigismund o III-ri thaj le princoske Ieremia Movila, thaj mudardo and-o 6 tritonaj/mars 1596.

III. 5 (dino katar Elena Marušiakova / Veselin Popov)

sas sadajekh sloboda (lengo statuso sas sajekh kodolesa le gavutnengo servura).

I ipoteza jekhe anglutne/inicialo periodaki kaj e roma sas sloboda si konfirmime jekhe saste seriatar liberteturengi dine le roburjenge lengere xulajendar. I maj molutni/barvali andar kadala sas o slobodipen le phiripnasko andr-e granice le themeske (e nomadura numaj potinenas jekh beršutni lenge xulajenge), thaj i interno judicialo autonomia specialo vaš e phirutne komunitetura.

SAR SAS POSIBILO I ROBIJA?

Jekh thanesko ačar/običejo mangelas slobodo gavutne save kerde buti pe jekh feudalo phuv dešuduj berša te oven servura ("rumani") le bojerjeske. Kadava si o rezono kaj te patjas ke e roma sas tretisarde sa kadja. Aver sa kadja impor-

tanto aspekto si o bidaštipen le themesko anglal i autoriteta la rajengi/nobilipnaski. Le suverano našti ovelas les bari autoriteta and-o sasto them le resesa te inkerel peskere roburjen telal peski direkto influenca. E roma sas spidine and-i robija le thanutne xulajendar.

I ekzistenca le romane roburjengi and-i Valachia thaj Moldova lia o maj spektakularo reverso, paruvipnatenca and-i lovikani situacia le xulajengi. O bikinipen le roburjengo sas o maj lačo drom te potinen e užlipnata vaj te potinen pes andar i turkikani vaj tatarikani robija. E roburja sas lače sare kolende, sas ekivalento orso molake/valorjake, bitinipnaske, diipnaske sar prezanto bivesko vaj dota, diipen e monastirende, kašte phenen o anav le xulajesko and-e khangerikani mesa/rugimos, thaj paruvipen pe živutrende vaj pe urjavipnata; kana na šunenat so phenes lenge, "von musaj te oven marde zuraes". [III. 2, 10]

O LEGALO STATUSO LE ROMENGO AND-I ROBIJA

Andar o 14-to ži and-o 16-to šeliberša, o legalo statuso le romengo na sas subiekto nijekhe xramosarde regulamento-sko kerdo vaš e verver čhingaripnata kaj dašti vazdenas pes maškar lende thaj aver manuša. Ama, e lungone-vaxteski atitudina mamuj e roma sas gradualo thodi and-e zakonura kerde maškar o 17-to thaj o 19-to šeliberša. E moldovitiko regulacie sas sar avile paše kodola andar i Valachia, na sas bare diferencence maškar e duj rumunikane thema ande kodo so dikhel o legalo statuso le roburjengo.

And-i perioda kaj e roma sas robisarde and-e duj rumunikane thema, len na sas len nijekh legalo statuso savo te del len minimum xakajengo/čačipenengo vaj te proteguisarel len k-e krisipnata. O robo na sas dikhlo sar legalno manuš, ama dikhlo sar xulajeski

KERUTNE ROJENGERE	SOMNAKUNE PANERJA	“CIGANJA URSARJA”
<i>Lengi okupacia sas i buti kaštesa; von kere nas moxtona verver barimatenge, khuva, roja thaj aver butja khereske.</i>	<i>Varesave andar lende traisarde andar e love kaj kidenas andar palal o sumkanaj kaj arakhenas les. Aver kere nas buti kaštesa.</i>	<i>Len sas len ričhine thaj lenas love kerindo j len te khelen ande diza thaj gava.</i>

III. 6

O reporto štare membrurengo le komitetoske rodipnasko ulavda le romen ande šov “kategorie”, pala’ lengi buti thaj lenge ačara/običejura (1831) (dino le autorjestar, abreviime thaj amboldino andar Analele parlamentare ale României, Bucuresti, Imprimeria Statului, 1890, I/1)

XULAJA THAJ ROBURJA: TRIN KATEGORIE, DUJ SITUACIE

III. 7 (dino katar Elena Marušiakova / Veselin Popov)

E roma sas xulajarde le princostar (“roburja le koronakere”, anavjarde maj pala’ kodo “ciganja themeske”), le monastirjendar thaj individualo xulajendar. Kodola save sas le monastirjengere vaj le privatno xulajengere, le bojarjengere, sas sadajakh ande jekh maj phari situacia desar kodola le princoskere. I kompleksiteta le ekonomikane, regikane thaj familialo relaciengi maškar e rumunikane raipnata andine but paruvipnata xulajenge thaj roburjenge (e roburja sas butja liipnaske, bikinipnaske, donaciake karing e monastirje, diipen le xurdenge vaj sar dota).

“E roburja le koronakere” sas specialo nomadura verver profesienca. Le monastirjenge roburjen sas len verver okupacie, numaj varesave andar lende ovindoj nomadura, i majoriteta kerindoj buti p-e phuvja le monastirjenge, thaj aver kerindoj artizanalno butja. E bojarjenge “ciganja” sas special servura thaj kere nas khereske butja vaj buti k-i phuv.

Jekh aver klasifikacia le “ciganjengi” roburja ulavelas len ande bešutne/sedentaro thaj phirutne grupe thaj palal lengi šerutni buti. E “themeske ciganja” sas ulavde ande “rudarja”, “aurarja” vaj “bajaša”, save thovenas o sumnakaj; “ursarja”, save tradenas le ričhinen thaj kere nas negoco sastrupnatenca; “lingurari”, save kere nas kašteske butja vaš o kher; thaj “lajaša”, save sas satrarja, kere nas negoco sastrupnatenca, kanglja thaj aver. Len sas len jekh nomadiko trajo thaj trubunas te pokinen jekh beršikani taksa le themeske. E monastirjenge thaj bojarjenge “ciganja”, pala’ sar sas, phirutne vaj thaneske, sas ulavde ande “lajašja”, savengo trajo sas sar le “lajašjengere” le princoskere, thaj “vätraša”, save sas thanjarde. E “vätraša” sas ulavde ande duj kategorije, e “tiganii casasi” (“ciganja” kaj kere nas buti and-e khera) vaj “tiganii de curte” (kherutne “ciganja”) save sas servura, thaj e “tiganii de ogor” vaj “tiganii de câmp” (save kere nas buti p-e xulajeski phuv).

buti. Jekh čingjar maškar jekh robo thaj jekh slobodo manuš savo na sas kotor andar i familia le xulajeski sas dikhlo sar jekh čingjar maškar o xulaj le robosko thaj kodova manuš. E robura na sas responsabilo lengere akciendar, save sas i buti le xulajeski. Ama, and-e kazura maj seriosa (čoripen grastengo, mudaripen), o xulaj dašti abandonisarelas le robos, thaj kadja na maj potinelas kompenzacia vaj globa (“desegubina”); o robo dašti ovelas dino le čingareske, savo butivar dašti ovelas o kapitalo čingjar.

THAMIPEN
LEGISLACIA

And-o 1646, o angluno legislativo kodo, anavjardo “Carte romaneasca de invatatura” (rumunikano lil sikljaripnaske), thodja jekh numero regulengo save dikhenas

e xakaja thaj e dutja/obligacie le romane roburjenge andar i Moldova. Misaljake, jekhe roboske kindo mangelas pes leske te ažutisarel p’e xulajes, thaj jekh robo savo sas arakhlo došalo varesostar trubulas te lel pesko “racionalo” maripen dino le “rovljasa vaj le čukniasa”, thaj dašti vazdelas pes kontra numaj kana o xulaj labjarelas jekh “čuči” arma, kazo kana o robo sas and-i situacia te ovel mudardo. De fakto, e roburjenge xulaja dašti kere nas so kamenas von lenge roburjenge, numaj o mudaripe na.

Dikhindoj o prandesaripen, e legalo instrumentura phenenas ke e roburja dašti prandesaren pes, ama numaj kana o xulaj kamel vi vov. Kana duj roburja save sas duje verver xulajenge kamenas te prandesaren pes, sas musaj te kamen solduj xulaja. Ande sa maj but kazura, e duj xulaja labjarenas jekh ačar/običejo le thanesko k-o prandesaripen: vaj ke jekh

xulaj kinelas le robos kaj sas te avel ande lesko kher, vaj ke sas jekh paruvipen, o xulaj diindoj jekh ekivalento molako/valorjako and-o than kodolesko saves lelas les and-o kher. Ande kasave situacije, e dokumentura phenen “cigano vaš cigano, pala’ sar phenel o zakono”.

K-o anglunipen le 19-to šeliberšesko, o Moldovkano Civilo Kodo sas kerdo te garantisarel o xakaj le xulajesko opr-o robo. O II-to šeraj/kapitolo le Kodosko phenel ke “našti te ovel legitimo prandesaripen maškar slobodo manuša thaj roburja”, thaj ke e roburjenge xulaja činenas godi (decidisarenas) o “lačho vaxti” thaj manuš vaš lengere roburja. Ačaral, e roburja sas prandesarde de kana sas but terne, kaj kadja te ovel len but xurde thaj te barjaren o barvalipen le xulajesko. Kana jekh robo našelas, e “roburjenge xulaja thaj lengere legitimo xurde, palal

“ZAVRADŽII CIGANJA”

Sas kam 300 kasave familie, save sinesas thode and-i kategoria kodolengi save tradenas le ričhinen.

“CIGANJA LAIEŠI/LAJAŠI”

Normalo thanjarde k-e riga le gavenge, kadala roma kerenas buti sastiresa thaj kerenas boilerera.

“NETOCI”

Sas kan panžvardeš familie “netocjengere” (rumunikane alav vaš “hotentoci”), save avile andar i Germania.

AKTURA EMANCIPACIAKE

III. 8 (amboldo katar Sion 2000, p. 130)

O slobodipen le roburjengo perdal e aktura emancipaciake sas jekh šansa vaš o xulaj te sikavel pesko naisisaripen vaš jekh trajo nakhavdo ande lesko serviso. K-o maškar le 19-to šeliberšesko, ande jekh kasavo akto emancipaciake dino jekhe žuvlake savi thovelas, phenelas pes:

“Anda kado, kerav prinžardo ke i ciganka Maria, i čhaj le Dumitroski Cracau thaj savi si andar e riburja kaj ačhile mange katar mire dada, phivli palal o meripen lake romesko, anda kodoja kaj serviskerda man pakivasa thaj zorasa dekana sas jekh xurdoro thaj barili ande m’i bar, thoindoj baro ilo ande p’e butja, thaj kadja lan sadajekh sas la’ mirro naisisaripen thaj mirre romnjako; kasave aktosa kaj dav les lake, me putrav lan andar i robija thaj mekav len te žal kaj kamel thaj kana kamel voj; sa kadja, kuzom kamel te bešel ande m’i bar, voj dašti, bi te ovel durjardi, te žal and-i kamera kaj bešel thaj ke lake racije, sar sarsavo aver rpbo kaj živel and-i bar. Kadava si te ovel jekh ekzemplo pirre čhaveske Dinca, savo, te phiravdola vi vov sar leski dej, ovela slobodime and-e taksengo drom. Dino and-o b-to dives le junosko, Dimitrie Canta, logofeto”

III. 9

Portreto jekhe romane žuvljako, Bukurešti, dujto dopaš le 19-to šeliberšesko. (katar Gronemeyer / Rakelmann 1988, p.171)

e ačara/običejura le themeske, sadajekh si len o xakaj te mangen e našle roburjen, orkatar, anda kodo ke nanaj perioda limitaciaki vaš i robija and-i Moldova”.

O kodo andar i Valachia, vi kaj si maj konciso, si les sa kasave principija: “E ciganja biandjon numaj roburja ; sarkon si biando andar jekh daj roba, si sa robo; le xulajes našti nanaj les nijekh xakaj opr-o živan le robosko; o xakaj le xulajesko opr-o robo si limitime k-o biki-nipen thaj ke lesko diipen avri. E ciganja bi xulajeske si roburja le prinčipeskere; o prandesaripen maškar e roburja si prinžardo; si te kerel pes ulavipen/separacia kana kerel pes jekh prandesaripen maškar jekh robo thaj jekh slobodo manuš bi te žanel o xulaj”.

Kadala sas e šerutne kondicie thode e thamjatar/zakonostar ži kaj te ovel phagli i robia and-e rumunikane principatura.

ASPEKTURJA ANDAR
 O ROBIKANO TRAJO

Vurme le robijakere ačhile and-i memoria le xulajengi thaj lenge roburengi, thaj i perioda le robijaki mekla amprensa p-e relacie maškar e avinde manuša kadale duje socialo kategorienge vi and-amare divesa.

Maškar e “ciganja”, i distinkcia maškar “lajaša” thaj “vātraša”, phirutne thaj thanjarde roma, fal pes ke si but vasni ande but situacije. E “vātraša”, madikh kaskere sas, le princoske, le monastirjenge/khangerjenge vaj privatno manušenge, sastes sas dukhavde but phare kondiciendar, and-odova so o trajo le phirutne romengo, vi te kera komparacia kodolesa le majoritaro populaciako, sas les but avantažura. E “vātraša” sas dikhle lenge xulajendar sar čora khan-

dine thaj xoxamne, save kerenas sa so daštilas pes kašte na keren e butja save denas pes lenge. Sar marde orkana kamelas o xulaj. O maj uzualo čhingaripe sas o čalavipen palal le čuknjasa. O numero le čalavipnatengo žalas katar nesave duzine ži k-e duj vaj trin šela, dine ande maj bute kotorende. Vi i maj zurali morthi našti inkerelas štarvardeš vaj panžvardeš čalavipnata, thaj ratvarelas zurales.

E romenge kherora sas kerde andar phuvjate haj čar šuki opr-o čatlo (opre), kaj sas vi jekh xorno (jekh x katar inkljolas o thuv). Jekh feljastra dašti ovelas dikhli opr-o zido palal. Jekh “sālašo” “ciganjengo” sas kidino ande sarsavo kasavo kheroro, xatjarindoj athe o dad, i dej, varekana o papu thaj i mami thaj sare xurde, butivar nasvale e malatar haj e čororipnastar ande save trainas. [III. 11]

III. 11

*Jekh "šatra" (kolonia roburjengi)
and-I Valačhia, 1862*

(katar Hancock 2002, p.18)

De la fii și moștenitorii
de răposatului
SERDAR NICOLAE NICA
de București
sunt

200

de familie de țigani
de vânzare.

Bărbații sunt sclavi excelenți de curte, adică țigani de moșie aurari, cismari, muzicanți, și muncitori agricultori. Vânzarea nu oșă conțina de mai puțin de cinci sclavi pã rînd. Prețul pe persoană atunci oșă fie doua ducate. Oșă fie preparați ca deobicei și bazat pe primirea banilor, cumpărătorul. Va fi asigurat de un serviciu adecvat.

III. 10

emancipacia le romengi sas o rezultu maj bute zakonurengo: e Organiko Regulacie andar 1831, e zakonura andar 1834 thaj 1844 vaș e roma xulajarde le themestar, o zakono andar 1847 vaș e roma xulajarde le khangerjatar thaj e zakonura andar 1855 thaj 1856 vaș kodola xulajarde le individualo xulajendar. Vi kadja, o negoco le romenca roburja žal maj dur ži and-o 1845, sar sikavel kadava akharipen vaș jekh licitacia/auction kaj sas printime and-o bukureštikano žurnali „Luna“ and-o 1845. Othe phenel pes:

“Katar e čhave thaj e palalne le Serdarjeske Nicolae Nica andar Bukurești, isi bikinipnaske 200 ciganitiko familie. E murša si ekscelento roburja k-i bar, von si phuvjake roburja: bajaša, tiraxarja, bašavne thaj butjarne le vastesa. O bikinipe naj te ovel maj cera panže roburjendar jekhvar; anda kodo, o pokin si te ovel duj dukatura. Von si te oven gata p-o uzualo drom, thaj le pokinipnasa kodova savo kinel šaj te ovel e maj atento servisarendar”.

(katar Hancock 2002, p. 24)

Jekh numero žuvljengo, romane žuvlja, sas responsabilo le soipnasko- thanestar le xulajesko, te užaren les, te keren tatipen, te thoven, te gatisaren e bojarjesko nanjaripen thaj, ande but kazura, te dikhel pe sare kola phandle leskere personalo igienatar. E maj šukar žuvlja sas butivar bičhalde te keren masažo k-e punre le vasne vizitorjenge. O intereso le bojarjesko pe lende anelas len, ke lesko personalo serviso. Kadala terne žuvlja živnen and-e butja le rangjar- nenge/peintorjenge thaj le lekhavnenge/ xramosarnenge kodole vaxteske. [III. 9]

I obligacia k-i “klaka” (buti) vaș o xulaj thoda bute romen roburja ande jekh situacia but-bare čororipnaski, savi puterda drom lenge but phare ekonomiko thaj socialo situaciake and-i avindi perioda. O pučipen savo vazdelas pes vaș e sa maj but andar e sedentaro roma sas sado: sar daštil khoniwa te kerel buti

dopaš berš p’e xukajeske thaj te ovel les vrama te dikhel vi k-o trajo peske familiako. Von sas farmerja, thaj e gesa kaj kerenas buti vaș o xulaj lelas lenge sari lači vrama kaj dašti keresas buti, k-o butikeripen leske phuvjengo. Thaj našti te xunaves i phuv, te thos o giv and-i phuv, te čhines i bilači čart haj te kides e giva k-o agor le sezonosko, kana si tut te keres buti vaș o xulaj 150 gesa po berš. Atoska, vaj kerenas buti vaș o xulaj thaj pala’ kodo merenas bokhatar, vaj kerenas buti pe lengi phuv, thaj pala’ kodo thonas pes vunžile.

E phirutne romen, “rudarja”, “aurarja”, “bājaša”, “ursarja”, “lingurarja” thaj “lajaša”, save sas jekh konsiderabilo kotor (maj but dopašatar and-e angul- ne vaxta, reslindoj jekh trinende and-o 1850) andar i romani populacia, sas len jekh specifiko tipo autonomiako. Len sas len jekh šerutno – “jude” vaj “juge”

– prinžarde e autoriteturandar and-i Valachia thaj Moldova, savo kerelas o kris and-e p’o “säläšo” p-i baza le romane tradiciaki. And-e maj but andar e kazura, lenge takse sas maj tikne de sar e aver kotoreske populaciako. Von sas slobodo te phiren thaj, šaj jekh buti but importante, na sas len verver obligacie, sar, te phenas, i “klaka”. Lengo nomadiko živipen, trubul phendo, sas sezonal, thaj von nakhenas varesavo kotor andar o berš – ačaral o ivend – opr-e phuvja lengere xulajenge.

O ASTARIPEN LE EMANCIPACIAKO

I ideja le emancipaciaki le roburjengi barili lokhores and-i rumunikani societeta and-o konteksto jekhe saste dezvoltmentosko karing o liipen le evroput-

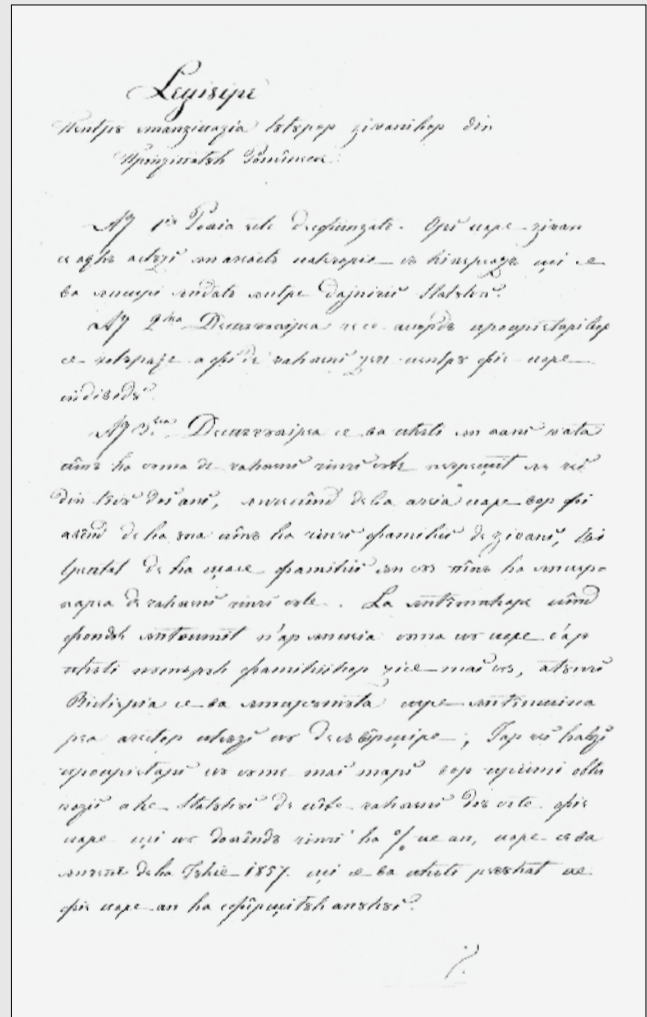
III. 12
Rumunikane studentura phabaren publik e statusura le roburjenge and-o Bukurešti, and-o 25 septembra 1848
(katar Hancock 2002, p. 27)

Eine Erklärung vom 11. Juni 1848 lautet:

O rumunikano norodo agorisarda i inumano thaj bipakivali praksa le robijaki thaj proklamisarel o slobodipen le ciganjengo xulajarde le individualo xulajendar. Kodola save sas dukhavde le lažavestar ke sas len roburja si jartime le rumunikane norodostar thaj o them-dej si te del kompenzacia andar p'i trezoreria sa kodolen save xasarde vareso pala' kadava kristianikano akto“.

E thanjarde roma sas maj pala' kodo estimime k-e 8 thaj e phirutne k-e 4 kotora somnakjeske.

(katar Arhivele Nationale Istorice Centrale (ANIC), e Rumunikane Themute Istorikane Arxive)

III. 14

O “Akto vaš I Emancipacia sare Ciganjengi andar e Rumunikane Principatura” dino le princostar Stirbei and-o 8 februara 1856. Kadale dekretosa, ita ke e roma andar Moldova thaj andar Valachia aresle te oven slobodo manuša.

(ANIC)

ne elementurengo and-e socio-politikane kondicie. Maškar kadala anglutne akcie, jekh ekstraordinaro Themutno Kidipen sas akhardo te kerel revizia le Organiko Reglamentoske (i bazutni legislacia) vaš i Valachia thaj Moldova. And-o 1831, kerda pes propozicia kaj te ovel kerdo jekh rodipnasko komiteto savo te dikhel e kondicie kaj train e roburja thaj pala' kodo te arakhel droma sar te lačharel len thaj te tromavel e roburjen te train sar trebul thaj te lačharen i agrikultura. [III. 6]

Jekh amendamento rekomendil kaj kadala “ciganja te thanjaren thaj te pokinen sare takse sa kadja sar okolaver manuša save pokinen takse pe jekh xulaipen/phuv; kodola saven nanaj len jekh kher stabilo (save živen ande cexrende) našti te thanjaren jekhe phuvjate bi le xulajesko akordosa”. Rodia pes te keren le phirutnen te bešen jekhe

thaneste, kašte pokinen takse maj tikne, sar sare gavutne. Probabil ke sas jekh baro numero phirutnengo ande kodi vrama, buti kaj sas te ingerel k-o sigjaripen jekhe politikako thanjaripnaski; kasave politike sas maj but jekh emancipacia le zorasa. I situacia le romengi, savi gradualo astarda te ovel dikhli sar jekh “lažav” vaš o rumunikano norodo, sas and-e vakeripnata le intelektualurenge k-o maškar le 19-to šeliberšesko. E butja paruvdile thaj i robija le romengi sas phagli e themestar and-o akto andar 22 Trintonaj/Mars 1843; sa kodola save pokinenas takse karing e autoritetura katar i temnica Vornicia (e roma xulajarde le themestar) aresle telal o raipen le prefektorengo le distrikturenge, jekh masura savi emancipisarda len andar i robija thaj thoda len and-i kategoria le rumunurengi k-i personalo taksacia [III. 10]

**EMANCIPACIA LE ROMENGI
XULAJARDE LE KHANGERJATAR.
O AKTO ANDAR 1847**

O aver phir kaj kerda pes and-o proceso le emancipaciako sas and-o 1847. O princ Bibescu la Valačhiako bičhaldal jekh propozicia le Themutne Kidipnaske vaš i emancipacia le romengi save sas telal o xulaipen le Somnal Khangerjako, le bare-rašajengo thaj le monastirjengo, thaj voj sas aprobime unanim and-o 11 februara 1847. Ovinde lan 2088 romane familie, le monastiran Kozia sas lan o maj baro numero roburjengo, dine le nais le lače ileske le vojevodosko Aleksandro o Lačo. And-o distrikto Prahova sas 8870 individualo roma, thaj sas o lidero pe kado. Ande distriktura le Valachiake živisarde 47245 roma, ande 11446 familie, save sas roburja le monastirenge. Palal avinde statistike,

kerda pes estimacia so and-o berš 1850 živisarde katar 250000 ži k-e 300000 roma and-e kadala duj principatura. Von sas 7,5 pe šel andar i sasti populacia.

O AGOR LE ROBIJAKO

I emancipacia le palutne roburjengi, kodola xulajarde le individualo xulajendar, kerda pes and-i Moldova and-o berš 1855, k-o spidipen le princosko Grigore Ghica. O suverano bičhalda jekh "ofiso" k-o themesko Esktraordinaro Konsilio, akharindoj jekh "nevi nota" vaš i emancipacia le romengi xulajarde le individualo xulajendar and-i Moldova. O phaglipen le robijako sas dikhlo sar jekh reforma kaj avelas andar e "bazutne zakonura le umanitetake thaj sas maj anglal jekh buti savi dikhela i themeski pakiv/digniteta". O princo Ghica dia eksplikacia kadale istorikane momentoske: "Kana I Evropa

sikavel jekh xorutno interesoski le themesko". Palal e princoski ideja, le projektos sas les andre duj bazutne elementura: "O sa maj sigo phaglipen le robijako and-i Moldova" thaj "Regulacie thaj kondicie save dikhen o diipen jekhe lače kompenzaciaki lexulajenge". 28 novembra sas deklarime sar themutno ačhavipnasko-dives. And-o 22 decembra, o "Divano" (o themutno kidipen) aprobisarda o "Akto pal o agor le robijako, Regulacie thaj Kompenzacie, thaj o Paruvipen le Emancipime Roburjengo and-e Taksake pokinale".

Dikhindoj i kompenzacia vaš e xulaja, p-e roma "lingurarja" thaj

"vātraša" (thanjarde ande gavende) dine pes 8 kotora somnakajeske thaj p-e "lajaša" (phirutne) 4 kotora somnakajeske, madikh ke sas murš vaj žuvli; numaj e invalidura thaj e xurdorre sas inkalde katar o pokinipen.

I situacia le romengi roburja and-i Valachia lia sa kodova drom sar and-i Moldova. And-o 8 februara 1856, o princo Stirbei del o "Akto vaš i Emancipacia sare Ciganjengi andar e Rumunikane Principatura". Vov dekretisarel o agor le robijako thaj o slobodipen sare "ciganjengo" andar kadaja kategorija, save sas imediat registruime sar pokinale taksenge karing o them. Po 10 kotora sumakajeske sas thode sar kompenzacia vaš fiesavo xulaj. O 8 februara sas kerdo themutno ačhavipnasko-dives. [III. 14]

Palal lengi emancipacia, e roma pokinenas takse k-i mila le farmerjengi thaj le thaneske raipnatengi. Nesave andar lende gele karing e diza, thaj aver teljarde andar i Rumunia.

DIIPEN P-O AGOR / KONKLUZIA

O dikhipen le romane robijako and-i Valachia thaj Moldova našti ovel kerdo numaj p-e unidimensionalo interpretacie. Kana kamas te keras generalo observacie andar jekh akanutno punkto dikhpnasko, atunč šaj i maj

vasno buti isi i relativo pozicia le phirutne thaj le thanjarde romengi. Andodova so e thanjarde roma ("vātraša") živisarde k-e vasta lenge xulajenge, bi te ovel len personalo xakaja/čačipena, ovindoj butivar čingarde thaj bikinde sar butja, le phirutne romen ("lajaša" thaj aver) sas len butivar jekh numero

liberteturengo thaj vi avantažura, save na sas le maj bute kategorien le lokalno themutnenge. Kadala diference dašti te oven dikhle and-amare divesa and-e diference maškaral e roma andar i Rumunia, thaj, buxljarindoj, e roma andar sa i lumja.

Bibliografia

Achim, Viorel (2004) *The Roma in Romanian History*. Budapest: Central European University Press | Georgescu, Alexandru / Sachelarie, Ovid (1982) *Judecata domneasca în Tara Româneasca si Moldova. 1611-1831*. București: Ed. Academiei | Gronemeyer, Reimer / Rakelmann, Georgia A. (1988) *Die Zigeuner. Reisende in Europa*. Köln: DuMont Buchverlag | Hancock, Ian (1987) *The Pariah Syndrome. An account of Gypsy slavery and persecution*. Ann Arbor, Michigan: Karoma Publishers | Hancock, Ian (2002) *We are the Romani People. Ame sam e Rromane džene*. Hatfield: University of Hertfordshire Press | Kogălniceanu, Mihail (1891) *Dezrobirea tiganilor*. In: Ionescu, Vasile (ed.) (2000) *O mie de ani de Singurătate*. București: "Aven Amentza", pp. 175-178 | Marushiakova, Elena / Popov, Veselin (2004) *Segmentation vs. consolidation: The example of four Gypsy groups in CIS*. In: *Romani Studies* 2/2004, pp. 145-192 | Sion, Gheorghe (2000) *Emanciparea tiganilor*. In: Ionescu, Vasile (ed.) (2000) *O mie de ani de singurătate*. București: "Aven Amentza", pp. 128-174